

Llegir críticament textos d'història

F. Xavier Hernández*

Cèlia Romea**

Joan Santacana***

Resum

La història és una disciplina científica que opera en base a evidències del passat. Tot allò que s'ha produït en un altre temps (objectes, construccions, paisatges, conductes, costums) és susceptible de ser analitzat i interpretat de manera crítica per l'historiador. Qualsevol tipus de text confegit en un altre temps o a partir d'informacions d'un temps anterior, també esdevé, per definició, una evidència històrica, ja sigui una recepta de farmàcia, una novel·la, un informe tècnic o un llibre d'història. En aquest sentit, gairebé tots els textos són d'història. L'historiador no analitza el text de la mateixa manera que ho poden fer des d'altres disciplines; un text té interès en tant que subministra informació, i el mètode de treball de l'historiador és el que permet assolir-la. Els alumnes de primària i secundària s'han de formar en continguts factuais, conceptuals i en mètode. L'anàlisi d'un document amb la metodologia de l'historiador és una bona praxi per formar individus amb capacitat crítica.

Paraules clau

didàctica de la història, fonts textuais, mètode de l'historiador

Recepció original: 4 de desembre de 2007

Acceptació: 18 de febrer de 2008

Documents de diferents tipus

Coneixem aspectes del passat gràcies a les restes que ens han perviscut: documents, construccions i testimonis dels humans que van viure en aquell temps. Aquests elements del passat, aquests «documents» que reconeixem com a tals i que possibiliten el coneixement històric, són el que denominem *fonts*. Una moneda, una estàtua, una ruïna, un escrit, un document, un edifici, etc. són fonts que ens permeten aproximar a aspectes del passat. Les fonts del coneixement històric poden agrupar-se en dos grans grups: primàries i secundàries. Les primàries són les que s'han generat en el mateix moment i lloc del fet o els fets. Les secundàries són les que s'han reelaborat a partir de les fonts primàries, i normalment s'han gestat amb posterioritat als fets que es volen estudiar. La identificació i crítica de fonts és la base de la disciplina que estudia el passat: la història.

(*) Catedràtic de Didàctica de les Ciències Socials (Universitat de Barcelona). Codirector de la revista *IBER, didàctica de les ciències socials geografia e historia*. Correu electrònic: fherandez@ub.edu

(**) Professora del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura (Universitat de Barcelona). Autora de treballs diversos sobre literatura i entorns urbans històrics contemporanis. Correu electrònic: cromea@ub.edu

(***) Professor del Departament de Didàctica de les Ciències Socials (Universitat de Barcelona). Coautor de diversos projectes didàctics d'història basats en el projecte 13-16 del *Schools Council* britànic. Correu electrònic: jsantacana@ub.edu

Les fonts també poden agrupar-se i classificar-se segons diferents criteris, dels quals només destacarem els dos més principals: segons el format material que tenen i segons el tipus d'informació principal que aporten. Si la font és la notícia d'un diari, o el capítol d'un llibre, direm que és una font escrita o textual; si és un record que ens explica una persona, direm que es tracta d'una font oral; si és un gravat, un dibuix o quadre d'època direm que és una font iconogràfica; un objecte, un edifici o una ruïna són fonts materials o objectuals; una cançó o una música, són fonts sonores, etc.

Segons el tipus d'informació que aporten, les fonts poden donar fe de determinats aspectes històrics: econòmics, polítics, socials, artístics, de vida quotidiana, culturals, tècnics, etc. Una moneda, per exemple, ens dóna informació econòmica, però també ens pot aportar informació política si en una de les seves cares apareix l'efigie d'un governant.

Fonts escrites

Bona part del passat i de l'actualitat el coneixem gràcies als testimonis que han viscut, directament o indirectament fets o esdeveniments, i que expliquen com creuen que han succeït o van succeir. Aquestes experiències, punts de vista, opinions o investigacions arriben a nosaltres perquè han quedat registrades amb l'escriptura. Però, el que pot haver quedat registrat en escrits és quelcom més: instruccions, obres de ficció, propaganda, programes, inventaris, llistes, etc. Aquests documents també ens donen informació. Si no haguessin estat escrits, desconixeríem el que ens expliquen. Tot plegat conforma les fonts escrites; molt importants per investigar en història i que poden ser de molts tipus i de gèneres diversos: fragments de memòries, autobiografies, editorials o articles de premsa; cròniques, relats, cartes, testaments, anuncis, rebuts de la llum, etc. Fins i tot, les obres literàries, de ficció o assaig, ens aporten molta informació històrica del període en què van ser generades.

En la investigació històrica, les fonts escrites són molt importants. De fet, i segons les divisions convencionals, la història de la humanitat comença amb l'aparició de l'escriptura. Tot allò que s'ha escrit al llarg del temps ha estat, sens dubte, la columna vertebral del coneixement històric. Però cal pensar que gairebé tot allò que s'escriu, pocs moments després, passa a ser una font històrica, és a dir, testimoni d'un passat més o menys llunyà, més o menys proper. Fins i tot, el diari d'ahir pot ser considerat com una font històrica. Tot plegat evidencia que les fonts escrites són importants en història i que el concepte de *text històric* es voluble; qualsevol escrit esdevé, per defecte, un text històric¹.

Tanmateix, i sens dubte, hi ha textos especialment rellevants per als historiadors; són fonts primàries que permeten conèixer un fet o un període en haver estat escrits per una persona testimoni o coneixedora directa d'allò sobre el que escriu: autobiografies, diaris personals, descripcions, relats, determinats articles, etc. És obvi que, llevat d'excepcions, l'autobiografia d'un personatge pot tenir més interès per a l'historiador que una biografia seva escrita cent anys després. Com hem assenyalat, les obres literàries i singularment les novel·les poden ser considerades molt interessants com a font històrica. Podem conèixer infinitat de detalls de la vida quotidiana

(1) Vegeu al respecte Doelker (1982), De Conti (1972), i García Novell (1986).

dels primers grecs gràcies a la *Il·lada* d'Homer, o de la Mediterrània del segle XV, gràcies al *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell; igualment, podem reviuir els ambients de la Barcelona de postguerra gràcies a les novel·les de Juan Marsé, etc. Fins i tot, una mala novel·la pot esdevenir, des del punt de vista de l'historiador, una extraordinària font històrica si és que dóna dades precises sobre un període històric. Les reelaboracions secundàries, els textos que podem dir *històrics*, també tenen interès i fins i tot valor, però des del punt de vista de la investigació no són tan rellevants. La qüestió és què fem de tot aquest material en l'educació.

A l'aula

Tant a l'ensenyament primari com al secundari, trobem àrees que inclouen continguts de coneixement del passat, és a dir, disciplinaris d'història. Aquestes àrees han canviat de nom diverses vegades en els darrers temps i, segons els moments, els continguts disciplinaris d'història han tingut més o menys protagonisme, o han quedat més o menys esbiaixats segons la sensibilitat del legislador o les pressions de l'opinió pública. En definitiva, però, es continua impartint història, i això implica instrucció tant en els sabers factuais i conceptuals de la matèria, com en els metodològics. La lectura o interpretació crítica de textos d'història, tant de les fonts primàries com les reelaboracions secundàries, sembla un objectiu rellevant que s'ha de tenir molt en compte, perquè ha de contribuir a la formació d'una ciutadania crítica. Encara més, si tenim en compte on som, veiem que sovint la història no s'ha presentat a les aules com a matèria científica —és una evidència empírica que no hi ha laboratoris d'història a les aules— sinó com a relat ideològic que explica molt i no demostra res. Podríem dir, sense exagerar, que la història, com a *assignatura*, sovint ha estat un instrument de directa alienació política².

Lògicament en la societat del coneixement del segle XXI la història ha de recuperar el protagonisme com a component fonamental en la formació de l'individu. Únicament si és així, la història podrà situar-se definitivament, i en els contextos d'ensenyament, dins d'una perspectiva científica. Cal no oblidar que la cultura científica és l'única que garanteix una formació crítica, racional i al capdavant humanística dels individus. Això implica treballar els sabers factuais i conceptuals, però també treballar el mètode, com a l'ensenyament i l'aprenentatge de qualsevol altra ciència.

Com s'ha assenyalat, el mètode històric es basa en l'anàlisi crítica de les fonts. És l'anàlisi d'evidències de tota mena el que ens permet afrontar problemes i verificar hipòtesis. És en aquesta dinàmica com a les aules es pot plantejar l'anàlisi de fonts textuais, que forçosament serà una lectura crítica. Per dir-ho d'una altra manera, en història no hi ha una lectura crítica al marge de la ciència. La interpretació i la lectura crítica de textos d'història són components fonamentals en el mètode històric i consisteix a extreure informació i sotmetre la font a una pluralitat de qüestions que en posin a prova la fiabilitat i l'objectivitat.

Per tant, esdevé indispensable exercitar els alumnes, de manera sistemàtica, en la interpretació crítica de textos com un imperatiu de formació científica. Arribar a conquerir aquest objectiu significa assolir gradualment unes destreses i unes capaci-

(2) Al respecte, el clàssic de Marc Ferro (1990) continua tenint plena validesa per explicar el domini de les perspectives ideològiques en Història.

tats. Aquest és l'aspecte que ha de ser motiu de preocupació prioritària per part dels docents de les diverses àrees curriculars, amb la finalitat d'aconseguir dels alumnes lectures comprensives i interpretatives i amb esperit crític de documents de diferents formats, amb finalitats variades i maneres distintes de representació.

Tanmateix i com ja hem assenyalat, en història no hi ha gaire tradició de treballar aspectes metodològics; el relat ideològic els feia innecessaris. Durant decennis, i encara ara, en una part significativa de centres, les úniques activitats amb biaix metodològic a les classes d'història s'han limitat a alguna excursió escadussera, a la visita d'algun museu o a comentaris de text, seguint les pautes dels comentaris literaris, no sempre congruents amb les necessitats de comentari des d'un punt de vista històric. Per dir-ho d'una altra manera, en literatura es respecta més la llicència per a l'opinió, mentre que en història el reduccionisme del vertader-fals és aclaparador³.

Situar coordenades

Les possibles maneres d'utilitzar un text en distintes situacions d'ensenyament i aprenentatge són gairebé infinites. El text pot ser proposat pel professor, pot sorgir com a producte d'una recerca, pot ser buscat per documentar una situació, etc. Així mateix, el ventall de tipologies textuais que es poden explotar és també enorme: des d'un bitllet de metro, a un llibre de viatges passant per l'article d'un diari, per citar-ne algunes. Cal tenir present que gairebé sempre podrem treballar amb fonts textuais, primàries o secundàries, i gairebé a totes les edats i en els diferents nivells educatius; amb textos escollits adequadament, els alumnes poden practicar una interpretació crítica dels continguts.

Si el docent és qui selecciona els textos o els condueix, cal que operi amb molta cura, perquè la tria es important. Hi ha textos que són difícils d'entendre o que tracten qüestions poc adequades o motivadores per a determinades edats. D'altra banda, en textos antics poden aparèixer conceptes, dialectes històrics i estils literaris que no sempre són fàcils d'interpretar des de les coordenades actuals. El professor ha de calibrar bé el tipus de text que passa als seus alumnes a fi que aquest sigui significatiu i comprensible. Un cop seleccionat el text, els passos que cal tenir en compte per estudiar-lo són aquests, a trets generals:

1. Identificació del tipus de document: memòria, crònica, article periodístic, informe, informe tècnic, estudi, etc.
2. Localització espacial i temporal aproximada.
3. Resum del contingut: què és el que s'explica o descriu?
4. Aportacions del document: noves dades, originals o sorprenents.
5. Identificació de l'autor: qui és o qui se suposa que pot ser.

(3) Les aproximacions a la problemàtica del mètode, o del que en deien «procediments» en el context de la reforma educativa de 1990, van generar estudis molt interessants que tenien com a objectiu la sistematització de les diferents estratègies instruccionals en història. Entre d'altres, vegeu Trepal (1995), Hernández i Trepal (1991), Hernández i Santacana (1995).

6. Establir la fiabilitat del document: garantia que allò que s'explica és veritat, és ponderat, té realisme o, per contra, són exageracions. Establir si l'autor és testimoni directe i tractar d'identificar opinions, tendències o interessos⁴.

Una anàlisi seguint una seqüència lògica es pot aplicar a diversos tipus de text; es tracta de posar l'estudiant davant del repte d'extreure tota la informació possible, de buscar relacions entre una font i d'altres, de determinar el context d'un document, etc.

Hi ha, però, altres maneres de plantejar el treball amb textos. Així, per exemple, resulta força interessant en alumnes de primària, fins i tot de curta edat, proposar de fer un resum dels primers anys de la seva vida, o d'aquells fets sobre els quals no guarden memòria i que solament els poden reconstruir a partir de documents, molts dels quals seran de caràcter textual i tècnic: certificat de naixement (o fitxa mèdica), llibre de família, certificats diversos, documentació escolar, carnets, etc. Aquests documents es complementaran amb altres no textuals: fotos, vídeos, objectes, etc. Podrem comprovar que són fonts primàries, generades de manera coetània als fets, dels quals podem analitzar la informació, que és molt tècnica i es dona sense biaixos que permetin interpretacions divergents. En base a aquests documents, que al capdavall són proves que autentifiquen situacions, poden elaborar una breu autobiografia: on van néixer? quan pesaven? qui eren els pares o tutors? quines malalties van tenir? etc.⁵

El professor pot subministrar documents seleccionats per instruir els alumnes en el mètode històric. Tanmateix, la millor manera d'assolir el mètode històric, el mètode científic en darrer terme, és practicar-lo; a l'escola això s'acostuma a denominar mètode del descobriment o de recerca. En contextos de recerca escolar, ens podem trobar que l'anàlisi dels textos presenta contradiccions i que sigui necessari contrastar documents, per extreure conclusions. El professorat que guia l'acció pot plantejar la pròpia problemàtica com un exercici més, si selecciona diversos textos contradictoris i proposa l'anàlisi comparada, mitjançant preguntes que activin l'interès per comprovar les diferències de conceptes o de significació continguda.

Contrastar fonts

La percepció dels fets no és aliena als punts de vista subjectius de les persones que els reben. L'apropament a un mateix fet històric o «d'actualitat» por ser de diferents maneres, segons el grau d'implicació positiva o negativa del receptor amb el fet concret que es tracti i la manera com s'hagi viscut determinat succés. Només cal mirar com els diaris esportius de diferent línia poden analitzar una mateixa jugada, o com, a la vida quotidiana, dues o més persones que veuen o viuen una mateixa situació la poden explicar de manera radicalment diferent. Les persones no sempre interpreten de la mateixa manera: la seva percepció queda matisada per les idees prèvies, interessos, creences, etc. Tot plegat fa que els humans copsem les situacions amb subjectivitat.

(4) Projectes fonamentats en les experiències anglosaxones del 13-16 van treballar abastament aquests aspectes. Entre els més significatius, vegeu Shemilt (1980, 1987).

(5) Entre els magnífics treballs desenvolupats en aquests sentit val la pena destacar els efectuats al País Valencià. Vegeu molt especialment Gil i Peris (1995).

Això s'ha de tenir en compte en l'anàlisi de fonts històriques. Les fonts i documents històrics han de ser considerats amb cert relativisme; s'ha de tenir present que moltes de les informacions o de la representació que tenen, pot arribar a ser exagerada, deformada o simplement falsejada, d'acord amb la percepció i l'afectació produïda pels fets de qui les tramet. Fer l'anàlisi del discurs i contrastar les fonts i documents, de forma comparada, ensenya a raonar, a prendre posició i a formular judicis amb maduresa progressiva.

Un mateix fet històric pot ser considerat des de diferents punts de vista. Vegem-ne un cas simulat⁶, per tal de constatar que es pot considerar des de diferents òptiques. Al febrer de 1870, l'exèrcit dels Estats Units protegia la construcció de la xarxa ferroviària a les planes del Mig Oest. Aquell any van haver-hi forts enfrontaments amb els indis sioux que van acabar amb la destrucció d'alguns nuclis indígenes. La fi de la nació índia era pròxima. Corb de Lluna, un sioux, ho va deixar clar en les seves memòries:

«Els blancs i els soldats mataben els bisons. En mataben més dels que necessitaven i els seus cadàvers es podrien a la praderia. Van entrar a les terres dels nostres avantpassats sembrant la mort i la destrucció. Van traïr els tractats que els caps sioux havien fet amb el gran pare blanc. Sense bisons els nostre poble estava condemnat a morir de fam. Alguns guerrers van tractar d'oposar-se a la carnisseria de bisons però els soldats van disparar contra ells. Els soldats van atacar els nostres poblats i van matar nens, dones i avis. Els guerrers van lluitar amb valor contra ells però les nostres fletxes no van poder fer res contra les armes de foc i els fusells de carro (canons). Un matí de la Lluna en què les cires enrogeixen (agost), van atacar el nostre campament, eren més de dos centenars de soldats, contra un grapat de guerrers. Vam ser molt pocs els que vàrem poder fugir. Aquell hivern bona part dels que havien sobreviscut a l'atac van morir de fred i de fam.»

Per la seva part, John McClellan, delegat del ferrocarril, va escriure aquest informe sobre els fets.

«Durant el juliol del 1870 la construcció de la via en el Goose Creek va anar ràpida. Els nostres escamots d'avitualment van tenir, però, molts problemes. Els salvatges van atacar en gran nombre els nostres obrers i sense cap motiu. Afortunadament els soldats, actuant amb valentia, van poder repel·lir les agressions i van poder mantenir els pells roges allunyats de les obres de construcció. Un cop més les forces de la civilització i el progrés han triomfat sobre els salvatges, però aquest país no podrà obrir les vies de l'oest fins que els indesitjables siguin definitivament eliminats.»

Un tercer, James Stonewall, comandant del 3r Regiment de cavalleria de Kanes, donava als seus superiors aquest part de guerra:

«Durant el mes de juliol els sioux van renovar els atacs contra els obrers del ferrocarril. Malgrat les nostres reduïdes forces vam repel·lir els atacs. Tots els intents de parlamentari amb els sioux van fracassar. Els dies 27 i 28 dues seccions de cavalleria amb el suport d'una bateria van atacar bases dels salvatges a fi de dispersar-los. El 5 d'agost el regiment al complet va perseguir les partides de salvatges fins al campament que aquests tenien a la ribera del Pepper Creek. Vam ser atacats per centenars de guerrers fortament armats. Gràcies a la perícia dels nostres oficials i al suport de l'artilleria muntada vam poder frenar l'enemic i dispersar-lo. Els sioux van abandonar el campament quan les nostres forces s'aproximaven. Les nostres tropes se'n van apoderar sense massa resistència.»

Aquestes tres versions d'un mateix esdeveniment difereixen notablement. Els tres testimonis ens informen d'uns mateixos fets. El primer i el tercer són testimonis directes dels combats. El delegat del ferrocarril no va ser un testimoni directe. Corb de Lluna explica què va passar des del seu punt de vista, i la seva versió és ponderada. El delegat del ferrocarril fa una versió interessada. En cap moment indica que el ferrocarril es una agressió contra les terres i el mode de vida dels sioux. Per a ell, els indígenes són una molèstia que cal eliminar. El comandant de l'exèrcit intenta presentar també els indis

(6) Vegeu al respecte la proposta procedimental sobre textos que es feia a Hernández *et al.* (1996).

com a agressors, sense indicar les seves raons. Destaca el punt de vista militar, que presenta els sioux com enemics nombrosos, perillosos i ben armats. No fa cap menció d'atacs contra dones i nens. Tot plegat fa un informe destinat a impressionar els seus superiors i que amaga o menteix sobre les forces enfrontades.

Quin es el punt de vista correcte? Qui es el testimoni que fa una versió més aproximada als fets? Tots els testimonis veuen la realitat des dels seus punts de vista. El militar i l'empresari per descomptat, però també Corb de Lluna, que vol explicar la derrota del seu poble. Probablement és Corb de Lluna qui fa una descripció més precisa dels fets. La suma de les tres visions, esbiaixades o precises, és la que ens ajuda a reconstruir la problemàtica del moment i el descabdellament dels fets. Naturalment, i més enllà d'exercicis amb fonts simulades, també podem plantejar estudis a partir de fonts contradictòries reals.

En aquest sentit, la percepció dels fets depèn, naturalment del punt de vista. Així, sempre és discutible una aproximació objectiva al passat. Tanmateix cal aclarir d'antuvi si un determinat fet va passar o no, cosa que no sempre queda clar a les fonts. En aquest sentit sí que podem parlar d'història objectiva, de tradició positivista, la que assenyalava fets que van succeir sense entrar necessàriament en valoracions.

Anàlisi de versions sobre un mateix fet

La varietat d'activitats que es poden fer per contrastar documents i punts de vista sobre els fets és considerable. A partir de l'anàlisi de la premsa es pot seleccionar un fet polèmic o controvertit. Es confegeix un dossier amb totes les notícies, articles i cròniques que s'hi refereixen. Utilitzem diaris de diferents ciutats i tendències. Intenem contrastar els diferents punts de vista, establim la naturalesa del testimoni, diagnostiquem els motius que poden tenir per donar una determinada visió dels fets. Establim quins interessos poden haver-hi. Analitzem quines són les exageracions, les deformacions o manipulacions, i des de quin punt de vista s'han elaborat. Finalment, podem fixar conclusions a partir de les diferents lectures fetes. L'objectiu és clar: establir i fer palesa la subjectivitat dels testimonis. L'alumne ha d'acostumar-se a considerar les fonts i els documents amb relativisme. Contrastar els punts de vista de totes les fonts i documents ensenya a raonar i a formular els propis judicis o posicions. L'alumne ha de constatar que els punts de vista poden ser diferents i fins i tot oposats.

El que es proposa per a l'anàlisi de la premsa, i de les situacions presents, també es pot plantejar a partir de situacions passades, a partir de documents contradictoris. En el marc de l'explicació d'un determinat període, es selecciona un fet puntual (les durades conjunturals o estructurals fan difícil o impossible una anàlisi d'aquest tipus), a partir de sessions controlades.

L'exemple del bombardeig de Gernika és un dels *clàssics* utilitzats sovint en les classes de secundària. L'activitat pot organitzar-se en una o dues sessions i es pot desenvolupar a partir de treball individual o de petit grup. No requereix una preparació excessiva més enllà de localitzar les fonts apropiades, en general a la premsa de l'època. Presentem documents sobre el fet seleccionat que responen a diferents punts de vista o que, fins i tot, siguin obertament enfrontats quant a la descripció dels fets. Al respecte, els titulars dels diaris de les zones republicana o feixista són

meridians. Donen opinions i versions totalment contraposades; igualment, són contraposades les notes que subministren el govern basc i l'alt comandament franquista. L'alumne ha d'establir la naturalesa del testimoni. Tot seguit, ha de diagnosticar els motius que pot tenir per donar una visió determinada del fet, i justificar-ne l'interès. Finalment, pot establir conclusions a partir de les diferents lectures.

Vegem, sobre l'exemple de Gernika, dues fonts significatives i oposades, que la història ha posat al seu lloc, quant a veracitat: la nota de l'alt comandament franquista i la de la Delegació General d'Euskadi a València.

Salamanca 28, Cuartel General del Generalísimo.

"Boletín de Información". Con noticias recibidas hasta las 20,00 horas de hoy, 28 de abril de 1937:

Ejército del Norte [...] Se ha ocupado por asalto después de un fuerte y brillante ataque, la ciudad de Durango, cuyas alturas dominantes habían sido rodeadas y tomadas previamente por la lucha.

Los intentos enemigos de convertir esta ciudad en baluarte defensivo, fueron anulados y centenares de muertos y prisioneros, con grandes cantidades de material abandonado, son el resultado de tan buenos propósitos.

Los fugitivos vascos que se acogieron a nuestras columnas cuentan espantados las tragedias de villas, como Guernica, quemada y destruida por el fuego intencionado de los rojos, en su casi totalidad, cuando nuestras tropas se encontraban todavía a más de 15 kilómetros de distancia.

La indignación de las tropas nacionales no puede ser mayor por las calumniosas maniobras de los dirigentes vascosoviéticos, que después de destruir por el fuego sus mejores ciudades, intentan culpar a la aviación nacional de tales actos de barbarie.

Guernica no constituía en ningún momento objetivo militar para la aviación nacional, que sólo persigue los objetivos militares en la retaguardia enemiga. Coincide esta falsedad con el hecho de que la aviación nacional no haya podido volar estos últimos días por la niebla y llovizna reinantes [...]

El general, segundo jefe de Estado Mayor. Francisco Martín Moreno

Valencia, 27, 24,00 horas. Delegación general de Euzkadi en Valencia.

Nota informativa:

Ayer por la tarde quedó reducida a ruinas y escombros la villa de Guernica: su Casa de Juntas, el Árbol de su tradición, el caserío que formaba sus calles señeras e hidalgas, cayeron bajo el bombardeo de la aviación rebelde, que quiso significar una destrucción en Guernica, por lo que para todos los vascos tenía de emotivo y simbólico. Las bombas incendiarias arrojadas "a placer" y sin enemigo, sobre las calles deshechas, han puesto sobre el suelo de Guernica una estela histórica. Allí estaba Guernica. Entre sus ruinas sólo quedan cadáveres carbonizados en gran cantidad. Los que la evacuaron, hombres, mujeres y niños, sacerdotes de Dios y gentes civiles, fueron perseguidos por la metralla. Guernica, con su archivo, biblioteca, museo y tradición, ha pasado al seno de lo histórico.

Ya son tres las villas destruidas: Guernica, Durango y Elgueta. Llegan ya a miles las mujeres y los niños que han encontrado la muerte entre sus escombros. La orden de bombardeo fue dada por el cuartel general alemán, establecido en Deva.

Los vascos hemos cometido el delito de poner a las órdenes de la República y de la democracia nuestra tradición, nuestro contenido liberal, nuestro genio civil, nuestra retaguardia ordenada, nuestro crédito de siglos ratificado en la Gran Guerra, en la cual, no obstante la neutralidad española, treinta y cinco barcos de los ciento cincuenta puestos por Euzkadi al servicio del almirantazgo inglés, para forzar el bloqueo alemán, encontraron sepulcro en el fondo del mar con todas sus tripulaciones. Para evitar que el pabellón vasco obtenga para la República y su causa la simpatía del mundo, o pueda ser un día próximo a causa de la democracia mundial, los mandos rebeldes, los directivos alemanes, han resuelto borrar al labrador y a cuanto representa el sentido vasco de la tierra.

Anàlisi sobre la variable memòria

El treball sobre fonts històriques dins de les seves variables també permet l'opció projectiva de confegir textos històrics. La recuperació de la memòria de les persones sobre una determinada situació o fet pot ser recollida pels alumnes i transformada en relat històric. Naturalment, el procés de recollida i transcripció és ric i ajuda a formular preguntes. Qualsevol persona és testimoni d'allò que passa en la seva època i al seu entorn, i pot aportar informació sobre tot allò que ha viscut o conegut. La memòria individual és al capdavant una font primària. Entrevistar persones per saber com van succeir determinats fets o situacions és una pràctica de recerca històrica important. Podem investigar sobre fets històrics puntuals d'àmbit local, o bé sobre com van viure les persones en determinades circumstàncies històriques que van afectar àmplies comunitats. Aquesta manera de documentar-se històricament és coneguda per alguns investigadors com «història amb fonts orals»⁷.

Sempre que practiquem una recerca històrica en base a la memòria, hem de plantejar una metodologia organitzada. Cal fer un guió d'entrevista, fixant d'antuvi els temes que es preguntaran, com s'enregistrà l'entrevista, amb àudio o vídeo, i com es transcriurà. En alguns casos, un qüestionari tancat també pot ser útil.

(7) Les tradicions científiques i didàctiques al respecte són nombroses. Vegeu Passerini (1978), Movimento di Cooperazione Educativa (1985), Brunello (1989), Romea (2004).

Una pràctica reeixida consisteix a fer, en petits grups, entrevistes a un mínim de cinc persones que tinguin més o menys la mateixa edat, sobre un determinat fet que ens interessi, i que ells hagin viscut (directament o indirectament) o del qual en siguin testimonis. Les temàtiques poden ser les més variades, no necessàriament ha de ser un fet històric cabdal: com eren els viatges en tramvia; com recorden la difusió del gas butà; com recorden la notícia de l'arribada a la lluna; què recorden dels primers turistes, o qualsevol altre tema que ens pugui interessar. S'han de contrastar els diferents punts de vista aportats pels testimonis i sumar les dades aconseguides. Finalment, podem procedir a valorar el conjunt de les aportacions i escriure'n una síntesi.

Una praxi desigual

La impulsió del mètode científic a l'aula, en el camp de la història es va desenvolupar en el marc de l'Escola Nova, tot i que l'estat espanyol va comptar amb precursors tan clarividents com Rafael Altamira (1895). En temps més recents, a finals del segle xx, moviments actius de renovació pedagògica a França, i sobretot a Itàlia, van pugnar per treballar la metodologia en recerca històrica a les aules. Es van elaborar treballs ben documentats, entre els quals cal destacar els esforços del Movimento de Cooperazione Educativa, a Itàlia. Al Regne Unit experiències com la del 13-16 també van posar la formació metodològica a l'ordre del dia⁸.

A Catalunya, els partidaris del mètode de recerca o del descobriment van avançar posicions i fer nombroses experiències a finals del segle xx, tant a primària com a secundària. Adaptacions del 13-16 i experiències diverses es van perpetuar i fins i tot van assolir un cert protagonisme en el marc del debat de la reforma educativa dels noranta. La desigual funció instruccional de l'ensenyament primari i secundari a principis del segle XXI va laminar, però, la tradició d'innovació educativa en l'entorn de les ciències socials i singularment en història. La història, i el plantejament d'estratègies científiques del seu ensenyament i aprenentatge, estan en vies d'extinció. L'escassa o nul·la bibliografia generada al respecte en els darrers temps és significativa. A l'ensenyament actual, la dimensió científica de la història ha perdut posicions i això implica risc. En aquest sentit recuperar la necessitat de llegir, i de llegir críticament textos d'història, esdevé encara un vell objectiu pendent.

Referències

- Altamira, R. (1895) *La enseñanza de la Historia*. Madrid, Librería de Victoriano Suárez.
- Brunello, P. (1989) «Testimonios orales y enseñanza de la historia en la escuela elemental y media en Italia (1977-1989)», a *Historia y fuente oral*, 2. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- De Conti, I. (1972) *Los acontecimientos de actualidad y su utilización en la tarea del aula*. Buenos Aires, Cincel-Kapelusz.
- Doelker, C. (1982) *La realidad manipulada. Radio, Televisión, Cine, Prensa*. Barcelona, Gustavo Gili.

(8) La bibliografia europea al respecte és molt rica. Vegeu, entre d'altres, Guarracino i Ragazzini (1980), Luc (1981), Jeffreys (1983), i Schools Council (1976).

- Ferro, M. (1990) *Cómo se cuenta la historia a los niños en el mundo entero*. Mèxic DF, Fondo de Cultura Económica.
- García Novell, F. (1986) *Inventar el periódico. La prensa en la escuela*. Madrid, Grupo Z Cultural, Zero.
- Gil, E.; Peris, T. (1995) *Interroguem el passat recent. El mètode indagatori en la classe d'Història*. Alzira, Germania.
- Guarracino, S.; Ragazzini, D. (1980) *Storia e insegnamento della storia. Problemi e metodi*. Milà, Feltrinelli.
- Hernández, F.X.; Trepac, C. (1991) «Procedimientos en Historia». *Cuadernos de Pedagogía* (Barcelona, CissPraxis), 193, pp. 60-64.
- Hernández, F.X.; Santacana, J. (1995) «Ideas, estrategias y recursos». *Cuadernos de Pedagogía* (Barcelona, CissPraxis), 236, pp. 12-25.
- Hernández, F.X.; Varela, A.; Varela, J.R. (1996) *La societat al llarg del temps*. Barcelona, Teide.
- Jeffreys, C.V. (1983) *L'insegnamento della storia. Secondo il metodo della linee di sviluppo*. Florència, La Nuova Italia Editrice.
- Luc, J.N. (1981) *La enseñanza de la historia a través del medio*. Madrid, Cincel-Kapelusz.
- Movimento di Cooperazione Educativa (1985) *Memoria e ascolto. Per una didattica della storia orale nella scuola dell'obbligo*. Milà, Bruno Mondadori.
- Passerini, S. (1978) *Storia orale: vita quotidiana e cultura materiale delle classi subalterne*. Torí, Rosenberg e Sellier.
- Romea, C. (2004) «Memòria i biografia d'una ciutat: un retrat de Barcelona, la Marsiana (anys 40 i 50)». *Temps d'Educació* (Barcelona, Universitat de Barcelona), 28, pp. 111-144.
- Schools Council (1976) *History 13-16 Project. History around us. Some guidelines for teachers*. Edimburg, Holmes McDougal.
- (1976) *A new look at History*. Edimburg, Holmes McDougal.
- (1976) *What is History?* Edimburg, Holmes McDougal.
- Shemilt, D. (1980) *History 13-16, Evaluation Study*. Edimburg, Holmes Mc.Dougal.
- (1987) «El proyecto "Història 13-16" del Schools Council: pasado, presente y futuro», a *La Geografía y la Historia dentro de las Ciencias Sociales. Hacia un currículum integrado*. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia.
- Trepac, C. (1995) *Procedimientos en historia. Un punto de vista didáctico*. Barcelona, ICE (Universidad de Barcelona), Graó.

Leer críticamente textos de historia

Resumen: La historia es una disciplina científica que opera en base a evidencias del pasado. Todo aquello que se ha producido otrora (objetos, construcciones, paisajes, conductas, costumbres...) es objeto de ser analizado e interpretado de manera crítica por el historiador. Cualquier tipo de texto creado con anterioridad o a partir de informaciones de un tiempo anterior, también deviene, por definición, en una evidencia histórica, ya sea una receta de farmacia, una novela, un informe técnico o un libro de historia. En este sentido, casi todos los textos son de historia. El historiador no analiza el texto al igual que lo pueden hacer desde otras disciplinas; un texto tiene interés en tanto que suministra información, y el método de trabajo del historiador es lo que permite alcanzarla. Los alumnos de primaria y secundaria se tienen que formar en contenidos factuales, conceptuales y metodológicos. El análisis de un documento con la metodología del historiador es una buena praxis para formar individuos con capacidad crítica.

Palabras clave: didáctica de la historia, fuentes textuales, método del historiador

Lire de manière critique les textes d'histoire

Résumé : L'histoire est une discipline scientifique qui opère sur la base de preuves du passé. Tout ce qui a été produit jadis (objets, constructions, paysages, conduites, coutumes, etc.) fait l'objet d'analyse et d'interprétation de manière critique de la part de l'historien. N'importe quel type de texte créé antérieurement ou à partir d'informations d'une époque antérieure devient aussi, par définition, une évidence historique, qu'il s'agisse d'une recette de pharmacie, d'un roman, d'un rapport technique ou d'un livre d'histoire. De ce point de vue, presque tous les textes sont de l'histoire. L'historien n'analyse pas le texte de la même manière que peuvent le faire d'autres disciplines ; un texte a de l'intérêt dans la mesure où il apporte de l'information, et la méthode de travail de l'historien est ce qui lui permet de l'obtenir. Les élèves du primaire et du secondaire doivent se former à des contenus factuels, conceptuels et méthodologiques. L'analyse d'un document avec la méthodologie de l'historien est une bonne *praxis* pour former des individus avec une certaine capacité critique.

Mots clés : didactique de l'histoire, sources textuelles, méthode de l'historien

Critical Literacy in History Texts

Abstract: History is a scientific discipline built upon evidence collected about the past. Everything produced in the past (objects, structures, landscapes, behaviours, customs etc.) is fair game for the historian's critical eye and can serve as an object of analysis and interpretation. Any type of text created previously or based on information from an earlier time can, by definition, be transformed into historical evidence as well, whether it is a prescription from a chemist's, a novel, a technical report or a history book. In this respect, nearly all texts are the stuff of history. The historian's analysis of texts, however, differs from the analysis done by other disciplines. A text is of interest insofar as it supplies information and the historian's method is what serves to unearth this information. Students in primary and secondary education need to undergo training in factual, conceptual and methodological content. Analysing a document using the historian's methodology is a good practical skill, or *praxis*, to develop individuals with a critical eye.

Key words: history teaching, textual sources, historian's methodology